

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από την Φωτεινή Τσαλίκογλου

Ηρώ Δασκαλάκη, Παναγιώτα Π. Παπαδοπούλου, Δήμητρα Τσαμπαρλή, Ιωάννα Τσίγκανου, Έμμιν Φρονίμου (επιμ.), 2000, *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Η εγκληματολογία ως μάθημα ελευθερίας

Να ευχαριστήσω θερμά για την τιμή που μου έγινε να προλογίσω αυτό το βιβλίο. Είμαι ιδιαίτερα συγκινημένη. Ο λόγος είναι προφανής. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη. Θεωρώ τον εαυτό μου τυχερό που τον γνώρισα και συνεργάστηκα μαζί του. Δυστυχώς, ο χρόνος κύλησε με τη γνωστή του αμείλικτη βιασύνη. Έχουν περάσει κιόλας 15 χρόνια από εκείνη τη μέρα, 22 Οκτωβρίου του 1986.

Το φοβερό νέο: «Ο Ηλίας πέθανε». «Μα δεν είναι δυνατόν, πριν από λίγες ώρες ήμασταν μαζί». Ήταν μόλις 49 χρονών και ένας από τους πιο λαμπρούς ανθρώπους που είχαν περάσει από το Πανεπιστήμιο. Λένε ότι το πιο σκληρό πράγμα με τον άνθρωπο είναι ότι συνηθίζει τα πάντα, είναι έτοιμο για αγέννητο, ώστε εντέλει να κάνει αποδεκτό και το πιο αδιανόητο συμβάν. Είναι μια μεγάλη δύναμη ή μια μεγάλη αδυναμία, ποιος ξέρει;

Το βέβαιο είναι ότι αυτό που φαινόταν τότε αδιανόητο τώρα έχει γίνει

αποδεκτό. Κάτι που συνέβη και που αποκτά τη φυσικότητα ενός ήδη δραματισθέντος γεγονότος. Αλλά σας διαβεβαιώ ότι όλους εμάς που ζήσαμε τότε μαζί του, στο Πάντειο, στον τομέα Εγκληματολογίας, και στο ΕΚΚΕ, σας διαβεβαιώ ότι αυτό που με τόση ευκολία λέμε τώρα «ο θάνατος του Ηλία Δασκαλάκη» και η «μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη» μας κλόνισε σαν μια περιπου μεταφυσική καταστροφή.

Ας είναι. Είμαστε σήμερα εδώ μαζεμένοι για να τιμήσουμε τη μνήμη του με αφορμή αυτό το συλλογικό έργο: *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*.

Είμαστε εδώ για να τον θυμηθούμε όσοι τον γνωρίσαμε και, μέσα από τα κείμενα του τόμου αυτού, να τον γνωρίσουν όσοι μαζί με τους νεότερους δεν τον γνώρισαν ποτέ.

Είναι γνωστή η φράση «να ζήσετε να τον θυμόμαστε». Με ανθρώπους σαν τον Ηλία τον Δασκαλάκη και σε εκδηλώσεις σαν τη σημερινή, η φράση μεταμορφώνεται. Γίνεται «να γράφετε να τον θυμόμαστε». Πράγματι, η γραφή σαν τη μνήμη μένει. Χαράζεται στο

μυαλό. Αντιστέκεται στο θάνατο. Θυμίζει τη λειτουργία της τέχνης για την οποία ο Ρενέ Σαρ έλεγε: «Έχουμε ένα καταφύγιο ενάντια στο θάνατο: να κάνουμε τέχνη πριν απ' αυτόν».

Έτσι, λοιπόν, ο τόμος αυτός επιχειρεί με το δικό του τρόπο να αντισταθεί στο θάνατο του Ηλία Δασκαλάκη. Και γι' αυτό είναι εξαιρετικός.

Όσο για μένα, η αναφορά στη ζωή και το έργο του Η. Δ. με πάει πίσω σε μια εποχή που είναι εγγεγραμμένη μέσα μου σαν μία «άλλη» εποχή. Ξεχωριστή. Όπου τα πράγματα ήσαν πολύ ... πολύ πιο κοντά σ' αυτό που θα λέγαμε «αναζήτηση μιας μη διαπραγματεύσιμης αλήθειας».

Σε αυτή την αναζήτηση που –θα συμφωνήσετε– αποτελεί κινητήριο δύναμη της γνώσης, αλλά και ίσως της ύπαρξής μας, αφιέρωσε τη ζωή του η Ηλίας Δασκαλάκης.

Κι αν κάτι λείπει σήμερα από τα Πανεπιστήμια, και όχι μόνον, είναι αυτό το ανιδιοτελές πάθος με το οποίο ο Η. Δ. προσέγγιζε το αντικείμενο της μελέτης του, την Εγκληματολογία.

«Ανιδιοτελές πάθος για τη γνώση». Να μια άλλη αλήθεια που συνδέεται με το πρόσωπό του. Και αν μου επιτρέπεται να συνεχίσω αυτό το ταξίδι των ελεύθερων συνειρμών, ως προς το τι μου έρχεται στο μυαλό όταν συλλογίζομαι τον Η. Δ., θα αναφερόμουν ακόμη σε ένα αξίωμα: «Η επιστήμη και η γνώση προχωρούν μέσα από τους μύθους που στήνουν και στη συνέχεια γαρεμίζουν».

Η εποχή που γνώρισα τον Ηλία Δασκαλάκη ήταν τα τέλη της δεκαετίας του '70 στην ομάδα εγκληματολογίας, στο Πάντειο, μαζί με την Αλίκη Μαραγκοπούλου, χάριν της οποίας είχε δοθεί μια πραγματική άνθηση στην εγκληματολογία και μέσα από την πίστη της στην αξία της διεπιστημονικότητας και στο πόσο ο διάλογος μεταξύ των επιστημών πλουτίζει εντέλει την κάθε επιμέρους επιστήμη. Κι έτσι, σαν ψυχολόγος, βρέθηκα να μετέχω στην εγκληματολογική ομάδα της Παντείου. Με τον Ηλία Δασκαλάκη η εγκληματολογία από μάθημα εγκληματολογίας γινόταν «μάθημα ελευθερίας».

Για ποια εγκληματολογία όμως μιλάμε; Έλεγα χθες στους πρωτοετείς φοιτητές μου στο εισαγωγικό μάθημα της ψυχολογίας πως «δεν υπάρχει ψυχολογία», «υπάρχουν ψυχολογίες». Το ίδιο ισχύει και εδώ. «Δεν υπάρχει εγκληματολογία», «υπάρχουν εγκληματολογίες».

Η θέση του Η. Δ. ήταν εδώ ξεκάθαρη. Δεν είχε καμία σχέση με την παραδοσιακή εγκληματολογική σκέψη. Μάλιστα της ασκούσε οξεία κριτική.

Πρόκειται για την εγκληματολογική σκέψη που αναλώνεται «εις μάτην», θα πρόσθετε ο Η. Δ., στην εναγώνια και επίμονη αναζήτηση των «αίτιων» του εγκληματικού φαινομένου.

Στα πλαίσια της αναζήτησης αυτής είναι αλήθεια ότι δοκιμάζεται μία εκπληκτική πολυμορφία μεθόδων και πρακτικών (στατιστικών, ανθρωπομετρικών, ψυχοδυναμικών). Υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης (οντολογικής, φαινομενολογικής) και ερμη-

νευτικών οπτικών (μονοπαραγοντικών, πολυπαραγοντικών).

Δεν είχε άδικο ο Η. Δ. που ήταν καχύποπτος απέναντι σ' αυτή την εγκληματολογία.

Κανένας παράγοντας, όπως και κανένα συνονθύλευμα παραγόντων, δεν έχει έως τώρα εντοπισθεί, ώστε να απαντήσει με έγκυρο, εμπειρικά τεκμηριωμένο και κατοχυρωμένο τρόπο στον επιθυμητό στόχο, στην ανεύρεση του «γιατί» του εγκλήματος.

Ιδεολογικοί λόγοι, κοινωνικοί λόγοι, εξουσιαστικές δομές, μια ολόκληρη τάξη πραγμάτων, που παρουσιάζεται έτσι ώστε να εκλαμβάνεται ως φυσική, μας εμποδίζουν να δώσουμε μια έγκυρη, όχι μυθοποιητική, απάντηση στο «γιατί» του εγκληματολογικού φαινομένου.

Η σχεδόν ψυχαναγκαστική αυτή όμως αναζήτηση των αιτιών του εγκλήματος είναι απόλυτα εναρμονισμένη με τη λογική ενός «θετικιστικού» παραδείγματος που μοιάζει να έχει κληροδοτήσει ανεξίτηλα τα χνάρια του στη σύγχρονη εγκληματολογία.

Τι μου έμαθε, τι μας έμαθε ο Η. Δ.;

Να είμαστε καχύποπτοι απέναντι σ' αυτό το παράδειγμα. Απέναντι σ' αυτόν τον καθησυχαστικό τρόπο θέασης των πραγμάτων. Καθησυχαστικό, γιατί εγκαθιδρύει ανακουφιστικές διχοτομήσεις ανάμεσα στον εγκληματία και τον μη εγκληματία. Καθησυχαστικό, γιατί θεωρεί τον εγκληματία ως μια ιδιότυπη ψυχο-βιολογική ή και κοινωνική περίπτωση.

Θεωρίες επιστρατεύονται προκειμένου να τεκμηριώσουν την πλάνη. Ο Η. Δ. μας έκανε να είμαστε εν εγρηγόρσει ως προς αυτή την πλάνη.

Αν απορρίψεις όμως την απλουστευτική λογική του θετικιστικού παραδείγματος, μοιραία οδηγείσαι και στην απόρριψη του συναινετικού προτύπου οργάνωσης της κοινωνίας που αποτελεί και την ιδεολογική βάση του ποινικού συστήματος. Έτσι πας πολύ μακριά, βέβαια.

Και ο Η. Δ. πράγματι πήγε πολύ μακριά. Ποτέ δεν πείσθηκε από το συναινετικό πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας, σύμφωνα με το οποίο οι αξίες και οι θεσμοί του κοινωνικού συστήματος στηρίζονται στην καθολική συναίνεση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Ποτέ δεν πείσθηκε ότι ο ποινικός νόμος προβάλλει ως προστάτης κοινών αξιών και συνεπώς ανταποκρίνεται στην κοινή συναίνεση των ατόμων.

Ποτέ δεν δεχθηκε ότι το κοινωνικό σύστημα παραμένει ουδέτερο στην παραγωγή του εγκλήματος. Ποτέ δεν δέχθηκε ότι το έγκλημα αποτελεί ένα καθαρά ατομικό φαινόμενο, προϋόν ατομικής δυσλειτουργίας.

Μακάρι να ζούσε για να έβλεπε πόσο επίκαιρη στη σημερινή συγκυρία που ζούμε είναι μια τέτοια παραδοχή.

Έτσι, λοιπόν, το συναινετικό πρότυπο της κοινωνικής οργάνωσης, απόλυτα εναρμονισμένο με την παραδοσιακή εγκληματολογία, αποτέλεσε αντικείμενο έντονης αμφισβήτησης.

Κινούμενος μέσα στα πλαίσια μιας κριτικής εγκληματολογικής σκέψης, ο Η. Δ. υποστήριξε μετά πάθους ότι ο ποινικός νόμος δεν προασπίζει μια υπερβατή τάξη πραγμάτων, αλλά τις αξίες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, ανάλογα με το συσχετισμό των πολιτικοοικονομικών τους δυνάμεων.

Το έγκλημα μέσα σ' αυτά τα πλαίσια ανάγεται σε προϋόν κοινωνικής σύγκρουσης.

Στους συνεργάτες του μετ'άγγιζε λίγο από αυτό το «ένοστικο της υποψίας», ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι όπως φαίνονται, ότι υπάρχει μια άλλη ηθική της αλήθειας πίσω από τα επιφανόμενα.

Έτσι, για παράδειγμα, μελετούσε τους μηχανισμούς αναπαραγωγής ενός στερεότυπου του εγκληματία ως ενσάρκωσης του κακού και του παθολογικού που πάνω του επιρρίπτονται οι δυσλειτουργικές εκφάνσεις του κοινωνικού συστήματος. Γνώριζε καλά πως ένα τέτοιο στερεότυπο άλλο δεν κάνει από το να ενισχύει την παράλογη λογική του συναινετικού πρότυπου. Γνώριζε καλά πως με την επικέντρωση της κοινής αποστροφής στην επικινδυνότητα ορισμένων ατόμων απαλλάσσονται και αθώνονται οι κοινωνικές δομές.

Δεν ήθελε μια τέτοια αθώωση. Λέω «γνώριζε καλά», διαφοροποιώντας τον όμως από όλους εκείνους που γνωρίζουν καλά. Έχουμε κουρασθεί από ανθρώπους γύρω μας που «γνωρίζουν καλά», που δεν αμφιβάλλουν, που είναι κάτοχοι της μίας και μοναδικής αλήθειας. Περιστοιχίζομεθα από τέτοιους ψευδο-ισχυρούς ανθρώπους, που δεν διανοούνται, που δεν τολμούν να υποβάλουν τη γνώση τους στην αμφιβολία, στην αναίρεση, ακόμα –γιατί όχι;– και στην ανατροπή.

Και τώρα τι; 15 και τόσα χρόνια μετά το θάνατό του, πού έχει οδηγηθεί η έρευνα, η σκέψη, η κοινωνία;

Το βιβλίο αυτό είναι μια απάντηση. Εδώ απεικονίζεται καθαρά το τι απόγινε, τι συνεχίζει να γίνεται.

Πολλά γίνανε εν τω μεταξύ. Η ιστορία προχωρά, δεν περιμένει, η ιστορία τρέχει. Όμως καμιά φορά μένει ακίνητη, καμιά φορά κάνει επιτόπια πηδηματάκια. Καμιά φορά νομίζουμε πως τρέχει ενώ στέκει ακίνητη.

Τι είναι έγκλημα, τι είναι εγκληματίας; Απλοϊκά ερωτήματα που επιμένουν να γεννούν επιστημολογικά και ιδεολογικά αδιέξοδα. Πώς να μην αναφέρω εδώ την απίστευτη παραφθορά και υπερ-κατανάλωση της λέξης «έγκλημα»;

Η παγκοσμιοποιημένη και απομαγικοποιημένη πραγματικότητα είναι ένα γεγονός. Τι επιπτώσεις έχει στην εγκληματολογία;

Δεν αναπτύσσεται στο κενό. Η θεωρία τροφοδοτείται και τροφοδοτεί την ιστορία.

Αν διάβαζε το βιβλίο, θα έβλεπε ότι πολλά, πάρα πολλά άλλαξαν, θα έβλεπε, διατρέχοντας τα διάφορα κείμενα στα οποία στάθηκα, ότι στο χάραμα του 21ου αιώνα εγκληματίες και θύματα συνεχίζουν τη δική τους μοναχική, συγχροισιακή πορεία. Πως το έλλειμμα στην ποιότητα ζωής διευρύνει συνεχώς τις κατηγορίες των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, πως νέες μορφές εγκληματικότητας, όπως το οργανωμένο έγκλημα, η ηλεκτρονική εγκληματικότητα, δημιουργούν και νέες μορφές θυματοποίησης.

Στο κατώφλι του 21ου αιώνα και σ' ένα μεγάλο μέρος της (νομικά χαρακτηρισμένης) εγκληματικότητας, οι ιδιότητες «εγκληματία» και «θύματος» ως ένα σημείο ταυτίζονται.

Θα έβλεπε πως η διεθνοποίηση του εγκληματικού ζητήματος γεννά την αναγκαιότητα λήψης συνολικών μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής.

Πως η φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην εγκληματολογία γεφυρώνει πολλά από τα αδιέξοδα της εγκληματολογικής σκέψης, που τείνει να απεργλωβισθεί από την ένταξή της στα αλλοτινά παραδείγματα.

Η ίδια η έννοια του θύματος παίρνει μια άλλη διάσταση, καθώς εντάσσεται, π.χ., μέσα στην προβληματική του σημειωτικού αστικού χώρου και στις θυματοποιητικές διεργασίες που αυτός γεννά.

Τίως όλα αυτά θα φάνταζαν νέα στον Ηλία Δασκαλάκη. Η τελευταία δεκαετία ήταν πράγματι εκρηκτική στην πολυμορφία των αλλαγών που προκάλεσε.

Όμως το παλαιό караδοκεί. Η εγκληματολογία, όσο κι αν ανοίγεται στο νέο, είναι καταδικασμένη να διαχειρίζεται το παλαιό. Το παλαιό έχει να κάνει με την καταστολή, την καταστολή που εξακολουθεί να κατισχύει εφησυχάζοντας με μια πλασματική αίσθηση ασφάλειας. Έτσι, η στέρηση της ελευθερίας εξακολουθεί να είναι η μοναδική μορφή ποινικής καταστολής γεννώντας το γνώριμο παθογόνο πλαίσιο που, για παράδειγμα, ξεδιπλώνεται στο άρθρο για τις γυναικείες φυλακές. Ενώ η εναλλακτική ποιητή της κοινοφελούς εργασίας στην Ελλάδα παραμένει, όπως επισημαίνεται σε ένα άλλο άρθρο, θεσμός ανενεργός.

Κατά τα άλλα, γνώριμες μορφές εγκληματικότητας, όπως η ενδο-οικογενειακή βία, η εφηβική παραβατικότητα, η χρήση της βίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών κ.ά., διατρέχουν το βιβλίο.

Η θεματική ενότητα «Εγκλημα και ΜΜΕ», δεν ξέρω πόσο θα εξέπληττε τον Η. Δασκαλάκη.

Και στις μέρες του τα ΜΜΕ ήταν πανίσχυρα. Τώρα ίσως είναι περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε. Οι συγγραφείς πολύ παραστατικά και τεκμηριωμένα επισημαίνουν τη δύναμη αυτή και τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται μια υπερ-πραγματική πραγματικότητα για το έγκλημα και τον εγκληματία. Μια κατασκευασμένη πραγματικότητα που είναι πιο αληθινή από την ίδια την πραγματικότητα.

Μια και «αν ορίσεις κάτι σαν πραγματικό, γίνεται πραγματικό στις συνεπιές του», και τα ΜΜΕ έχουν το δικό τους μοναδικό τρόπο, ιδιαίτερα η τηλεόραση, μέσα από τη μαγική δύναμη της εικόνας, να διαμορφώσουν τις δικές τους συνέπιες ως προς την «αλήθεια» του εγκλήματος.

Ο φόβος του άλλου, η επίκληση της καταστολής ως προστατευτικής δομής δεν είναι ότι καλύτερο μπορεί να μας συμβεί για την κατάκτηση της ελευθερίας και της αυτονομίας του ατόμου.

Καλύτερα όμως να είμαστε διαγείς και όχι αναγκαστικά και απαραίτητα ευτυχείς. Και σ' αυτή την τόσο αναγκαία στις μέρες μας διαύγεια, πιστεύω ότι συμβάλλει το συλλογικό αυτό έργο.

Εντέλει ο Ηλίας ο Δασκαλάκης σίγουρα θα ήταν ο πιο ένθερμος αναγνώστης του, και με αυτό που νομίζω πως είναι ότι καλύτερο μπορώ να πω γι' αυτό το έργο θέλω να τελειώσω.

Φωτεινή Τσαλίκογλου

Καθηγήτρια
στο Τμήμα Ψυχολογίας
του Παντείου Πανεπιστημίου